EVA ILLOUZ

EMOȚII EXPLOZIVE

Cum modelează societatea modernă ceea ce simțim

Traducere din limba engleză de Irina Ornea

TREI

FilosoFii
AGORA

Cuprins

Prefață 11

Introducere. Emoții și disconfort în cultură 17
Societatea dinăuntrul sufletului 20
Literatura ca mediu de învățare a emoțiilor 33

PARTEA ÎNTÂI. Visul american: o distopie emoțională? 39

1. Sublimul și cruzimea speranței 41
Instituții ale speranței 45
Între teologie și politică 51
Visul american 60
Resemnarea prin truda în van 66
Concluzie 73

2. Gustul amar al dezamăgirii 75
Clișee și intensitate emoțională 77
Visurile și cultura consumului 83
Fantazare și estetizare 84
Nemiloasa promisiune a meritului 88
Concluzie 100

3. Invidia. Emoția mută 103
Virtutea capitalismului 107
O emoție demonică 113
Truda neîncetată a invidiei 130
Concluzie 134

PARTEA A DOUA. Emoțiile naționalismului și ale democrației 139

4. Mânia. Enigma sufletului 141
De la onoare la dreptate 142
Crescuți să ne așteptăm ca lumea să fie corectă 157
Furia, ca performare a democrației 164
Mânia ca enigmă morală 175
Concluzie 179

5. Frica și politica vulnerabilității 181
O emoție lipsită de eroism 182
Liberalismul și oroarea fricii 187
Democrațiile liberale și amplificările amenințărilor 190
Efectele politice ale fricii 197
Militarizarea societății 201
Frica și sensibilitatea precaută 205
Frica, un câmp de luptă 210
Concluzie 215

6. Nostalgia și dezrădăcinarea. Inventarea căminului pierdut 217
Găsirea unui cămin prin pierderea lui 218
Nostalgia și dureroasa naștere a modernității 220
Să te trezești în pielea unei insecte 227
Dezrădăcinarea și nostalgia restaurativă 236
Exilul permanent 242
Concluzie 247

PARTEA A TREIA. Intimitatea implozivă 249

7. Rușine și mândrie. Cum ne definesc ceilalți 251
Apariția conștiinței pornind de la rușine **252**
Rușinea ontologică **261**
Cei care provoacă rușinea **267**
Ruperea tăcerii impuse de rușine: mândria ca armă politică **275**
De la ghirlandă de flori la sclipici **279**
Concluzie **286**

8. Gelozia. Șireangul pe care ți-l pui cu mâna ta 288
Monstrul verde și dorința arzătoare de a ști **289**
Mintea posesivă **294**
Concluzie **301**

9. Iubirea. De la transgresiune la complexitate 303
Pasiunea antisocială **305**
Iubirea transformă societatea **316**
Iubirea și societatea își dau mâna **318**
Iubirea ca formă socială complexă **325**
Concluzie 330

Coda. Puterea emoțiilor **332**

Note **351**

Mulțumiri **405**

Prefață

În 1929, încercând să înțeleagă natura a ceea ce el a numit nemulțumirea, disconfortul sau angoasa epocii sale, Sigmund Freud sugera că în centrul existenței umane se afla o tragedie: civilizația care trebuia să îi protejeze pe oameni de suferințe precum violul, războiul și crima le cerea să renunțe la o parte esențială a instinctelor lor și îi condamna astfel la nevroză și la un sentiment sâcâitor de vinovăție. *Disconfort în cultură* a fost, poate, prima încercare de a înțelege o experiență extrem de vagă a unei insatisfacții colective. Freud a oferit o interpretare psihică, anistorică, în care a încercat să-și păstreze intactă iubirea pentru cultură în general și pentru cultura germană în special, fără să-și ferească privirea de la fisurile tot mai vizibile din cadrul civilizației din vremea sa. Când agresivitatea nu mai putea fi stăpânită, urmau războaie și devastare. Însă când era ținută în frâu, genera un tip de autocontrol care ucidea vitalitatea ființei umane.

Privind în urmă, în vreme ce ne confruntăm cu propriul disconfort, nu putem să nu fim surprinși de faptul că Freud a rămas orb la explicații mai lumești și mai evidente: prăbușirea economică a unei Germanii tot mai incapabile să facă față împrumuturilor americane în 1929, instabilitatea politică a

Republicii de la Weimar și violența semănată pe străzi de miliției nazişti. Nu era nevoie de o expunere grandioasă a luptei dintre cultură și pulsiunea de moarte pentru a înțelege că fundamentele morale și politice ale Germaniei se destrămau.

Cartea de față reprezintă încercarea a înțelege disconfortul actual, renunțând la acel tip de expunere psihologică grandioasă și luând mult mai în serios ceea ce nu l-a preocupat pe Freud: politica, economia și ideologia. Inegalitatea nestăvilită, pierderea încrederii în instituțiile democratice, tehnologizarea vieții cotidiene și precaritatea locurilor de muncă și a mariajelor nu pot fi străine de situația prezentă. Totuși această carte, asemenea celei a lui Freud, acordă o atenție susținută dimensiunii psihice a *disconfortului* contemporan. Căci, oricât de difuz și de greu de conturat ar fi, un disconfort este o experiență trăită, subiectivă și intersubiectivă. Sub acest aspect, nu ne putem abate de la intuiția lui Freud potrivit căreia anxietățile colective trebuie, într-un fel sau altul, să se desfășoare în psihic și în conținutul acestuia.

Dacă renunțăm la noțiunea de pulsiune, cum am mai putea înțelege conținutul psihicului? Răspunsul meu este simplu: prin emoții. Sociologia emoțiilor a împins granițele psihologiei sociale și clinice către noi orizonturi. Astăzi este un domeniu bogat și consacrat, care ne-a învățat că viața emoțională a psihicului este alcătuită dintr-un material fundamental social. Emoțiile sunt modelate de instituții, de limbaj, de povești și de idealuri. Speranța, dezamăgirea, furia și invidia sunt activate de distribuirea bogăției, de așteptările pe care ni le creează regimurile politice, de capacitatea instituțiilor economice și politice de a satisface sau a ignora nevoile indivizilor și de poveștile pe care ni le spunem pentru a explica succesul sau eșecul acestor instituții. Aceste emoții sunt trăite în mod privat și totuși fac parte din vaste formațiuni ideologice, din discursuri

și narațiuni. Percepem lumea prin idei și simboluri, dar și prin emoțiile pe care acestea nu pot să nu le stârnească în noi. Să fii femeie dintr-o castă inferioară în India implică experiențe emoționale diferite, indiferent că te percepi prin prisma ideologiei de castă sau prin orizonturi utopice de factură democratică: resemnarea, speranța sau furia devin amprentele unor viziuni diferite asupra lumii și ale unor organizări politice diferite. Sarcina sociologului este, așadar, să descifreze cu atenție numeroasele instituții și viziuni despre lume care sunt cuprinse în interiorul unei emoții.

Disconfortul apare atunci când suntem copleșiți de multe emoții nedorite; când explicațiile convenționale ale acestor emoții nu se mai susțin; când aceste emoții ne slăbesc sentimentul propriei valori; când sunt provocate de factori pe care nu îi putem controla și, adesea, nici măcar identifica; și când nu există niciun refugiu privat în care să reparăm umilințele la care ne supune lumea în care trăim. Acest disconfort este probabil amplificat de promisiunea că gândirea pozitivă va face problemele să dispară; deși, oricât de zâmbitori și veseli am încerca să fim, unii dintre noi — mulți dintre noi — continuăm să „ne simțim rău“ sau furioși. Mai rău: sentimentul că nu am zâmbit destul sau nu am gândit suficient de pozitiv are toate șansele să agraveze aceste emoții, în loc să le calmeze.

Este acest disconfort o condiție inevitabilă a modernității? Aceasta consider eu că este întrebarea încă extrem de relevantă pe care a adresat-o Freud. Nu există îndoială că, pentru el, progresul civilizației însemna o creștere a refulării și, prin urmare, un disconfort inevitabil. Dar după anii 1970, această teză — cel puțin așa cum a formulat-o Freud — nu mai poate fi decât cu greu susținută. „Dorința“, „autenticitatea“, „eliberarea“ și „transgresiunea“ sunt obiective legitime și

chiar așteptate ale identității. Am asistat la o eliminare masivă a multor surse de control și refulare psihică, pe care nu mai putem da vina pentru starea noastră de insatisfacție. Atunci, încotro să ne uităm? Și aici, răspunsul meu este unul mai parcimonios și mai simplu decât cel dat de Freud: modernitatea (desfășurată în linii mari între Iluminism și Al Doilea Război Mondial) a fost în mod fundamental o cultură a speranței, însă modernitatea târzie (epoca născută după revoluția culturală a anilor 1970 și după implementarea politicilor neoliberale la nivel global) a mobilizat o gamă vastă de mecanisme emoționale și instituționale care au distrus speranța care a stat la temelia cetățeanului modern, transformând dezamăgirea în invidie, furie, frică, rușine sau nostalgie. Țesătura complexă de emoții pe care o descriu în această carte explică acel sentiment persistent de eșec și disperare cu care trăim atât de mulți dintre noi. Fac asta examinând modul în care culturile democratice trezesc furia și se hrănesc din ea, cum competiția de clasă desfășurată pe multiple fronturi generează o invidie umilitoare, cum frica permanentă este produsă și gestionată de către stat și cum sfera privată nu mai poate fi considerată un spațiu de alinare. Iubirea nu este întotdeauna o binecuvântare miraculoasă și transcendentă, așa cum promit atât de multe filme și romane. Este și o arenă a geloziei intensificate și a unei complexificări fără precedent a interacțiunilor și emoțiilor. Am numit această intimitate „imploziv㔠, deoarece îi obligă pe actorii sociali să se confrunte cu propriul psihic în lipsa unor reguli și roluri care să-i înfrâneze sau ghideze.

Atunci când este asociată studiului mecanismelor instituționale, sociologia emoțiilor este în măsură să demonstreze de ce sociologia este mai relevantă ca niciodată pentru timpurile noastre: expunând baza instituțională a suferințelor personale, sociologia dezvăluie nu numai faptul că discuțiile

pacienților cu psihologii lor sunt profund sociale, ci și că psihicul nostru suferă de un exces de atenție emoțională centrată pe sine, ca și cum scopul nostru colectiv ultim a devenit pur și simplu „să ne simțim bine". Dacă această carte are o ambiție (ceea ce e un paradox), aceasta constă în a ne ajuta să ne luăm privirea de la sinele nostru emoțional.

Introducere

Emoții și disconfort în cultură

> Tocmai pentru că este (în grade diferite) expus, pus în joc, pentru că se află în pericol în lume, confruntat cu riscul emoției, al rănirii, al suferinței, uneori chiar al morții, deci obligat să ia lumea în serios (și nu există nimic mai serios decât emoția, care ajunge până în străfundurile dispozițiilor organice), corpul este în măsură să dobândească el însuși dispoziții deschise spre lume, adică spre înseși structurile lumii sociale a căror formă încorporată sunt.[1]
>
> Pierre Bourdieu, *Meditații pascaliene*

Cine nu a trăit experiența de a fi îngenuncheat de mânie, durere sau iubire? Atunci când suntem copleșiți de emoții, corpul pare să o ia înaintea minții (ne transpiră palmele, inima ne bubuie, ne trec transpirațiile, rămânem fără aer, ne doare stomacul). Suntem, după cum formulează sociologul Pierre Bourdieu în epigraful acestui capitol, „expuși și în pericol". Este de asemenea posibil să facem sau să spunem lucruri pe care se prea poate să ajungem să le regretăm și să le privim

retrospectiv cu stupoare. „Și când te gandești că mi-am pierdut ataţia ani din viaţă, că am vrut să mor, că am simţit cea mai mare iubire, pentru o femeie care nu-mi plăcea, care nu era genul meu!“ îşi spune Swann, personajul principal din volumul lui Marcel Proust intitulat *O iubire a lui Swann*, cugetând la dispariţia pasiunii sale pentru Odette.[2] Îşi pune această întrebare cu aceeaşi nedumerire şi aceeaşi jenă pe care poate le resimţim la rândul nostru când reflectăm la pasiunea trezită de cineva pe care acum îl considerăm nedemn sau la o furie a cărei intensitate arzătoare nu o mai resimţim, ceea ce sugerează că emoţiile sunt caracterizate de o adâncă implicare în prezent şi, drept urmare, de o oarecare nepăsare faţă de viitor. Deşi spunem că emoţiilor le lipseşte înţelepciunea, se prea poate să existe o înţelepciune calculată, capabilă să anticipeze regretul sau să calculeze bunăstarea. Emoţiile sunt aşadar reacţii rapide la lume şi, din acest motiv, s-a susţinut adesea că ar depăşi frontierele raţiunii şi ne-ar conduce în eroare:[3] ele scurtcircuitează gândirea lentă, se sustrag voinţei noastre şi nu ţin cont de interesele noastre viitoare. În romanul lui Philip Roth, *Indignare*, mama îşi apostrofează fiul într-un mod pe care-l vom recunoaşte fără probleme:

> Nu fi şi tu aşa! Fii deasupra sentimentelor. Nu eu îţi cer asta — viaţa ţi-o cere. Altfel o să fii măturat în lături de sentimente. O să fii târât de ele până în mrejele mării şi-o să dispari pentru totdeauna. Sentimentele pot deveni cea mai mare problemă din viaţa omului.[4]

Cu toate că auzim în repetate rânduri astfel de admonestări, am putea totodată susţine cu aceeaşi convingere că emoţiile reprezintă adevărul experienţei noastre. În cartea lui

Philip K. Dick, *Visează androizii oi electrice?*, oamenii își deosebesc semenii de androizi printr-un „test de empatie", deoarece simțirea este semnul distinctiv al umanității.[5] Thomas Mann formulează lucrurile și mai dramatic: pentru scriitorul german, bărbații și femeile nu doar că devin umani prin prisma emoțiilor lor, dar sunt „divini în virtutea faptului că simt".[6] Emoțiile nu greșesc niciodată: cunoaște-ți emoțiile și vei fi autentic, ducând cu adevărat o viață plină de sens. Autenticitatea emoțională a devenit de asemenea semnul distinctiv al sănătății mintale și al fericirii, mesaj reciclat la nesfârșit nu doar în mediile elitiste și în cultura de masă, dar și în industria gigantescă a sfaturilor psihologice.[7]

Eu evit aceste aceste două viziuni general acceptate despre emoții — emoțiile-ca-eroare și emoțiile-ca-adevăr — și pornesc de la premisa că emoțiile noastre sunt momente stilizate ale ființei, momente în care ne implicăm într-un mod specific într-o situație, uneori chiar imperios. Țipetele, compasiunea, sângele rece, lacrimile, toate sunt modalități de stilizare a experienței, de a îi da formă și contur, de a delimita terenul interacțiunilor noastre cu ceilalți, uneori în mod reflexiv și conștient, alteori involuntar. Emoțiile noastre spun multe despre cine suntem, ca persoane cu istorii singulare și configurații psihice distincte, dar uneori ele spun chiar și mai multe despre noi, ca membri ai unor grupuri și culturi care exercită un set vast de constrângeri invizibile asupra vieții interioare a indivizilor. Psihologii sunt de obicei interesați de prima parte; sociologii, de a doua. Fără știrea noastră, emoțiile înglobează și dau curs componentelor-cheie ale societății. Normele, regulile, structurile sociale și reperele culturale constituie magma invizibilă, dar arzătoare a emoțiilor nevăzute și totodată aflate în miezul energiei lor.[8] Acestea sunt premisele care alcătuiesc fundalul intelectual al acestei cărți.

Societatea dinăuntrul sufletului

Emoțiile au reprezentat obiectul central al cercetării filosofice încă din vremea eticii stoice, predate la școala înființată de Zenon din Kition în agora antică din Atena în jurul anului 300 î.Hr. Stoicii considerau că emoțiile sunt tulburări ale sufletului și urmăreau dezvoltarea unei indiferențe cultivate.[9] Impunându-ne să extirpăm din suflet orice i-ar putea tulbura seninătatea, stoicii au pus punct discuției despre ce este, de fapt, emoția. Creștinismul avea un program emoțional la fel de strict, sugerând că trebuie să ne controlăm sau să ștergem păcatele emoționale precum mânia, lenevia sau pofta trupească și să practicăm iubirea față de Dumnezeu. A fost nevoie să așteptăm până în secolul al șaptesprezecelea ca filosoful Baruch Spinoza, considerat de mulți fondatorul filosofiei moderne seculare, să redeschidă conversația. Pe fundalul unei culturi religioase care reglementa viața emoțională prin interdicții și norme, recompense și pedepse, Spinoza propunea o perspectivă radicală la vremea sa, potrivit căreia emoțiile erau fenomene naturale, demne de o examinare rațională. Potrivit spuselor sale celebre:

> Deci afectele de ură, mânie, invidie etc. privite în ele însele, decurg din aceeași necesitate și virtute a naturii ca și celelalte lucruri singulare; în consecință ele au anumite cauze prin care sunt explicate și au anumite proprietăți deopotrivă de vrednice de cunoașterea noastră, ca și proprietățile oricărui alt lucru, a cărui simplă privire ne încântă. Prin urmare voi trata despre natura și puterile afectelor, ca și despre puterea noastră asupra lor, după aceeași metodă pe care am aplicat-o până aci, tratând despre Dumnezeu și despre suflet, și voi privi acțiunile și poftele omenești ca și cum ar fi vorba de linii, suprafețe și corpuri.[10]